

SZIRÁCSIK ÉVA

„A problémákat nem a történészek okozzák...”*

A Nógrád Megyei Levéltár és az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Salgótarjánban tudományos konferenciát tartott a második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere történetéről és annak máig ható következményeiről a Balassi Bálint Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézetben 2007. október 4-én és 5-én. A konferencia aktualitását nem csupán a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulója adta, hanem nem várt módon a Beneš-dekrétumok megerősítése is. A szlovák parlament ugyanis alig pár nappal a konferencia előtt határozatban erősítette meg a felvidéki magyarok és németek II. világháború utáni meghurcoltatását törvényesítő Beneš-dekrétumok érinthetlenségét, amelyet a kormányhoz tartozó nacionalista, Ján Slota vezette Szlovák Nemzeti Párt (SNS) indítványozott. A dekrétumok alapján az akkori Csehszlovákiában a magyarokat és a németeket megfosztották állampolgárságuktól, kitelepítették, csehországi kényszermunkára hurcolták el őket. A szlovák példával ellentétben a cseh kormány már 2005 augusztusában hivatalos nyilatkozatban kért bocsánatot a csehországi német antifasisztáktól a Beneš-dekrétumokért és a II. világháború után őket ért sérelmekért, 2006-ban pedig Jirí Paroubek miniszterelnök külön hangsúlyozta, hogy a bocsánatkérés a többi kitelepítettre, így a magyarokra is vonatkozik.

Hrubík Béla, Fuzik János, Becsó Zsolt
és Tyekvicska Árpád
a konferencia megnyitóján

A XX. századi tragédiára emlékezőket Tyekvicska Árpád, a Nógrád Megyei Levéltár igazgatója, Becsó Zsolt, a Nógrád Megyei Közgyűlés elnöke, Hrubík Béla, a CSEMADOK országos elnöke és Fuzik János, az Országos Szlovák Önkormányzat elnöke köszöntötte. Valamennyi felszólaló azzal a várakozással nézett a konferencia elé, hogy az aktuálpolitikát félretéve az objektív tényfeltárás lehetőséget ad mindkét fél meghallgatására, hogy az elhallgatás, történelmi tévhitek, politikai indulatok

helyét a sérelmek feldolgozása, történelmi tények elfogadásán alapuló együttműködés váltsa fel, s a „nemzetiségi kérdés ne vagonkérdés” legyen.

* Beszámoló a „Vonatok északnak és délnek. A második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere története és következményei” című konferenciáról.

A konferencia házigazdájaként Tyekvicska Árpád ismertette a Nógrád Megyei Levéltárnak a XX. századi Magyarország legtragikusabb korszakainak feltárására és bemutatására irányuló törekvését. A trianoni békediktátummal, a holokauszttal, az 1956-os forradalom eseményeinek feldolgozásával foglalkozó konferenciák és kiadványok után került sor a második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere történetét és következményeit bemutató konferencia megrendezésére. Becsó Zsolt ünnepi beszédében beszámolt arról az igyekezetéről, hogy a szlovák-magyar kormányközi vegyes bizottság tagjaként, országgyűlési képviselőként, a megyei közgyűlés elnökeként azon munkálkodik, hogy az Ipoly két partján élők között töretlen legyen az együttműködés az élet minden területén. Hrubík Béla szerint „Nem az indulatokat kell szítani, hanem a valós történelmi eseményekre támaszkodva elindulni egy olyan pontról, amely valamilyen kiutat talál ebből a helyzetből.” Fuzik János pedig kifejezte azon reményét, hogy hamarosan azonos alternatív történelemkönyvből tanulhatnak a szlovákiai és magyarországi diákok a közös történelmükről.

A konferencia a XX. század máig ható eseményét mutatta be a nagyszámú érdeklődőnek. A négyhatalmi határozattal megszületett Csehszlovákiában a korábban emigráns politikusok a II. világháború végén hazájukat teljes népcserék által szláv nemzetállamként szerették volna újjáteremteni. A német- és magyarellenes intézkedések elsődleges „jogforrásai” az elnöki dekrétumok, a „beneši dekrétumok” voltak. Eduard Beneš köztársasági elnök eredeti tervét azonban Anglia és az Egyesült Államok ellenállása megghiúsította, de végül 1947. április 12-én útnak indultak az első tehervagon-szerelvények Csehszlovákia és Magyarország között, amivel megkezdődött a magyar-szlovák lakosságcsere, ami megszakításokkal 1948 decemberéig tartott. A jogfosztottság alatt közel százezer magyart telepítettek ki Csehszlovákiából Magyarországra, s további tízezreket érintettek a Csehországba irányuló deportálások. Magyarországot ugyanakkor 73 000 szlovák nemzetiségű, önként kitelepülő állampolgára hagyta el.

Erre a fájdalmas eseményre és utóhatásaira neves szlovák, szlovákiai magyar és magyarországi történészek, szociológusok és néprajzkutatók előadásai hívták föl a figyelmet. A konferencia hangulatát jól érzékeltette Szarka Lászlónak, az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet igazgatójának mondata, amely szerint „a politika nem lépte át a konferencia-terem küszöbét...”, s a problémákat nem az objektív valóságfeltárássra törekvő történészek okozzák.

Az érdeklődők az érsekújvári Vadkerty Katalin nyitóelőadásában a csehszlovák-magyar lakosságcseréről, mint a magyar kérdés „végső rendezésének” egyik módjáról hallhattak. Kiemelte, hogy kezdetben Benešék a kérdés végleges rendezését tervezték, azonban elképzeléseik csak részlegesen valósultak meg. Az etnikailag tiszta cseh és szlovák állam megteremtése érdekében telepítették ki Csehszlovákiából az 1944-től háborús bűnösként kezelt német és magyar kisebbséget Eduard Beneš köztársasági elnök dekrétumai alapján. Szovjetunió nyomására 1946. február 27-én Budapesten aláírt lakosságcsere-egyezmény egy háborús győztes és egy háborús vesztes ország megállapodása volt. Vadkerty máig megválaszolatlan kérdésnek tartja, hogy mi készítette a magyar delegációt az egyezmény aláírására, hiszen a dokumentumokban tisztázatlan fogalmak szerepeltek. Véleménye szerint talán éppen ez segítette hozzá Magyarországot, hogy 1946 tavasza helyett egy évvel később indították el az áttelepítés programját, amivel 40–50 000 magyart védtek

meg. A nyugati nagyhatalmak által nem támogatott, 16 cikkelyből álló szlovák-magyar egyezmény értelmében Csehszlovákia megszerezte a magyarországi toborzás irányítási és végrehajtási jogát. A dokumentum azt is tartalmazta, hogy a kitelepítettek tulajdona a csehszlovák állam tulajdonába menjen át, kártérítést a magyar áttelepítettek csak 50 hektárig igényelhettek. 1946-ban a tulajdon megszerzéséről, illetve megvédéséről folyt az egyezkedés a két ország között, majd 1947 áprilisában megindították Léva környékéről az első transzportokat.

Ezt követően a lakosságcsere előzményeiről, területi szempontjairól és etnikai következményeiről és nemzetközi háttéréről számolt be az érdeklődőknek a révkomáromi Simon Attila, a somorjai Popély Árpád, a pozsonyi Gyurgyík László és a szegedi Gulyás László.

Simon Attila előadásában egyértelműen cáfolta azokat az állításokat, amelyek szerint az 1938-ban elkövetett „magyar bűnök” igazolták volna a lakosságcserét, hiszen szerinte 1938-ban, amikor az első bécsi döntés értelmében Szlovákia és Kárpátalja déli része Magyarországhoz került, az egyes helyi jellegű atrocitások nem vethetőek össze a háború utáni magyarságot ért tragédia méreteivel. Gulyás László megvitatásra érdemes felvetésnek tartotta a lakosságcsere előzményeinek datálását, amelyet jóval az 1938-as év elé, az I. világháború utáni időkre helyezett. Eduard Beneš II. világháború alatti tevékenységét ismertetve elmondta, hogy már akkor megfogalmazódott benne a szláv nemzetállam terve.

Popély Árpád megállapította, hogy a magyarság kitelepítése a nyugati területen kezdődött és kelet felé haladt, így legsúlyosabban az összefüggő, nagyterületű magyar tömböket bontotta meg. Gyurgyík László szociológus előadása arra világított rá, hogy míg a háború előtt a magyarság jóval urbanizáltabb volt a szlovákságnál, mára a helyzet megfordult, különösen fájó a felsőfokú képzettséggel rendelkezők aránytalanul alacsony száma a szlovákiai magyar lakosság körében. A lakosságcserét követően a szlovákiai magyarság demográfiai mutatói drasztikusan rosszabbak lettek a szlovákokénál, a lakosságcsere hatása tehát napjainkra is döntő hatást gyakorol.

A konferencia következő részében a személyes helytállás példáit sorakoztatták fel az előadók. A budapesti Molnár Imre gróf Esterházy Jánosnak a magyar kisebbség jogai érvényesítése érdekében végzett politikai tevékenységét mutatta be. Molnár beszámolt arról is, hogy Esterházy rehabilitálását a szlovák hatóságok máig megtagadják, holott a politikus demokratiként küzdött például a szlovákiai zsidóságot sújtó intézkedések ellen is. A korabeli hivatalnokok, értelmiségiek is – a korlátozott lehetőségeikhez mérten – kiálltak a magyarokat sújtó intézkedések ellen. A révkomáromi Fehér Csaba Wagner Ferencnek ilyen irányú tevékenységét mutatta be a pozsonyi magyar Megbízotti Hivatal vezetőjeként, a békéscsabai Kugler József pedig Boross Zoltánnak a nógrád-gömöri magyarság érdekében végzett munkáját ismertette. A szegedi Miklós Péter Mindszenty József hercegprímásnak az üldözöttek, köztük a felvidéki magyarok érdekében tett törekvéseire mutatott rá, illetve arra, hogy a hercegprímás a legjobb szándékai ellenére sem tudta a felvidéki magyarok védelmét érdemben ellátni a korabeli magyar viszonyok miatt.

A tanácskozás első napját az *Othontalan emlékezet* című dokumentumfilm vetítése zárta, amely a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség munkájáról, a felvidéki magyarok érdekvédő mozgalmának tevékenységéről adott képet. A generációs emlékezet kutatására épülő filmet Szarka László szavai vezették be, aki

a film szerkesztőjeként tudatta, hogy a Szakály István által rendezett filmet Magyarországon korábban még nem mutatták be.

A Népi Szövetség tagjait a magyarországi Mindszenty-per közvetlen folyománnyaként 1949 tavaszán kezdték el letartóztatni. Összesen 32 fő, köztük 20 katolikus pap és 4 református lelkész ellen emeltek vádat, főként a köztársaság érdekeit sértő szervezkedés és idegen hatalmakkal való együttműködés vádjával. 1949. december 30-án 10 főt ítéltek fegyházbüntetésre. Arany A. Lászlót, a mozgalom vezetőjét 8 évi, társait egy-két évvel kevesebb fegyházbüntetéssel sújtották. A Népi Szövetség az 1945–1948 között Csehszlovákia területén maradt magyar értelmiségi csoportosulások között kétségkívül a legrendszeresebb és leghatékonyabb tevékenységet kifejtő mozgalomnak számított. A szervezet egész Dél-Szlovákiát behálózó, papokból, lelkészekből és diákokból álló hálózata alkalmasnak bizonyult arra, hogy igen rövid idő alatt hiteles információkhoz juttassa a magyarokat hátrányosan érintő jogfosztásról a Szövetség vezetőit, akik szinte naprakészen adhattak átfogó képet a szlovákiai magyarok helyzetéről a felelős magyarországi és külföldi tényezőknek. A Szövetség memorandumai, illegális sajtója (a pozsonyi *Észak Szava* és a rozsnyói *Gyepü Hangja*) pedig a kisebbségi magyar közösséget sújtó jogfosztó intézkedések idején közvetlenül módot adott az események feldolgozására, külpolitikai programelképzelések megfogalmazására és a kisebbségi közösség belső szolidaritásának ébrentartására.

A Szövetség vezetőjének, Arany A. Lászlónak az életpályáját Simon Attila ismertette, aki kiemelte, hogy Arany egészen 1945-ig nem politizált. A nyelvészprofesszor szlovák és magyar nyelvészettel egyaránt foglalkozott, gyűjtötte a Sajó-menti dialektust. A Szlovák Tudományos Akadémia tagja volt, kivételes engedéllyel magyarként is a pozsonyi nyelvészeti osztályon dolgozhatott. 1946-ban engedélyét visszavonták, hontalanná vált, s rákerült a Pozsonyból kitelepítendő magyarok listájára. Kollégái kiálltak mellette, maradhatott, de az Akadémián nem dolgozhatott tovább. 1946 végén pozsonyi diákjai szervezték be a Szövetség munkájába. A mozgalomnak nem csupán vezéralakjává vált, hanem a pozsonyi és rozsnyói csoportok között is kapcsolatot tartott. A Mindszenty-per kapcsán felgöngyölített Szervezet vezetőjét 1949-ben elítélték államellenes tevékenysége miatt. A 8 évig tartó börtönbüntetése alatt megjárta a csehországi uránbányát is. 1955-ben amnesztiát kapott, s a több nyelvet beszélő Aranyra a rozsnyói múzeum és levéltár vezetését bízta. 1958-ban eltávolították posztjáról, majd Pozsonyban fizikai munkás lett, s a rendszerváltásig nyelvészeti munkásságáról sem lehetett beszélni. Rossz egészségi állapota miatt szülőföldjén, Rózsnyón 40 éve hunyt el, ahol emléktáblával kívánnak tisztelni emléke előtt.

A következő nap a kassai Társadalomtudományi Intézetből Štefan Šutaj igazgató

Szarka László és Štefan Šutaj

osztotta meg kutatási eredményeit szlovák nyelvű előadásában a magyar-csehszlovák lakosságcsere előzményeiről és következményeiről. Fölhívta a figyelmet arra, hogy a XX. században más népcsoportoknál is végrehajtottak lakosságcsereket, megemlítette a görög-török példát. A szláv jelleg biztosítását és a kisebbségi kérdés megoldását a kisebbségek kitelepítésével kívánták a csehszlovák politikusok megoldani. A teljes lakosságcsere helyett a reciprocitás elve vált kivitelezhetővé a nyugati hatalmak ellenállása miatt. A beneši ideológiát követő történészek és naprajzosok azt állították, hogy ugyanannyi szlovák élt Magyarországon, mint magyar Csehszlovákiában. A politikai vitákban 375 000 csehszlovákiai magyarról beszélnek napjainkban is, de véleménye szerint nem veszik figyelembe az adatfelvétel módszerét, illetve azt sem, hogy Csehszlovákiában – főként 1938 után – tömegével vallották szlováknak magukat magyar származásúak is. Kiemelte, hogy 1946–1948 között Salgótarjánból 2181 jelentkező közül 981 fő települt át Csehszlovákiába.

A békéscsabai Krupa András egy bükk-szentkereszti család Csehszlovákiába való áttelepülésének és visszatérésének kálváriáját ismertette. A magyarországi szlovákok áttelepülésének okaiként az agitátorok által ígért jobb életkörülményt jelölte meg. A Csehországba költözők a legszegényebbek közül kerültek ki. A „gazdasági menekültek” azonban csalódtak, az ígért javak elmaradtak, a rokonok egymástól távolra kerültek, s a helyi közösségek is idegenként bántak a „makaróni”, vagy magyar nyelven beszélő, honvággyal küzdő áttelepülőkkel. A Magyarországra visszatérő család példája alapján Krupa a következő következtetést vonta le: „mindenki maga választja hazáját, politika nem írhatja felül”.

Az esztergomi L. Balogh Béni a Komárom-Esztergom vármegyei magyar-csehszlovák lakosságcsere kapcsán az erőszakos agitálásról emlékezett meg. A Magyarországra érkező szlovák agitátorok a fenyegetés és a hitegetés eszközével egyaránt éltek. Sokan a korábban erőszakkal kitelepített zsidóság és németek példáján okulva megelőzésként az „önkéntes” kitelepülést választották, míg mások a szovjet hadifogságban élő családtagjaik hazaküldésében reménykedtek.

A szegedi Tóth István a Dél-Alföldet is érintő lakosságcsere szerencsésen fennmaradt képi anyagát mutatta be, amely alapján rekonstruálható a békéscsabai szlovákok Csehszlovákiába költözésének minden mozzanata. Az értékes anyag Szekerka János hagyatékában maradt fenn, aki az egyik élharcosa volt a hazai szlovákok kitelepülésének, majd mikor annyian követték tanácsait, ő maga Magyarországon maradt.

Ezt követően a gútai (ma: Kolarovo) Angyal Béla a Gútát érintő lakosságcseréről megemlítette, hogy a Csehszlovákiába települő magyarországi szlovákok magyarul beszéltek. A településen a közös nyelv, a közös sors hozzájárult a békés egymás mellett éléshez, a vegyes házasságok létrejöttéhez.

A lakosságcsere történetének sok szempontú bemutatását tovább gazdagította a pozsonyi Magdaléna Paríková, aki a délszlovákiai falvak lakosságcsereét követő etnikulturális változásaira hívta fel a figyelmet. A Csehszlovákiába áttelepülőket lelki megrázkódtatás érte, kisebbségi helyzetben találták magukat az „anyanemzet” területén a rokoni kapcsolataikat elvesztő, kétnyelvűvé váló áttelepülők. A tanyás gazdálkodáshoz szokott alföldi földművesek eltérő földviszonyok közé kerültek, a kis belső telkek szokatlanok voltak számukra. A Dunántúlról érkezők többsége

pedig különféle foglalkozást űző iparos volt, nem tudtak mit kezdeni a nekik juttatott földdel. Paríková a kutatási eredményeire alapozva kijelentette egy napjainkban megjelent szlovák újságot maga elé tartva, amelyen a „Magyari za Dunaj?” („Magyarok a Duna mögé?”, avagy „Ki a magyarokkal Szlovákiából!”) felirat volt olvasható: „Ilyet többet nem szeretnék látni!”

Az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársainak előadásai a személyes emlékezet felől közelítettek a kérdéskörhöz. Tóth Ágnes az áttelepített „cseszkókat” a kitelepített németek szemével láttatta. Összekötötte őket a kitelepítés ténye, de elválasztotta az a tudat, a „svábok helyére telepítettek be szlovákokat”, és a sérelem, hogy a kitelepített németek gyakorlatilag nem vihettek magukkal semmit, de látták, „ők” mindent hozhattak. Szarka László a kitelepítettek, deportáltak és az otthon maradtak emlékezetében megőrzött jogfosztottság és hatalanság éveinek feltárására és megőrzésére hívta fel a figyelmet, hiszen „most van az ideje, hogy a generációs emlékek írott emlékezetté váljanak, mivel már csak az utolsó élő tanúk vannak közöttünk”.

Szarka László, az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet igazgatója zárszavában hangsúlyozta, hogy a téma forrásfeldolgozottsága olyan szintet ért el, hogy a korabeli eseményekről érdemi viták folytathatók, bár hozzávetőleg azonos álláspontot képviselnek a magyar, szlovák és cseh történészek. Az igazi feladat, hogy az emlékezet és a történeti feltárás a máig élő érzelmek, sérelmek és fájó emlékek mellett objektív legyen.

Földi Péter: *Vízmerítő* (2002)